
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE RUSYA'NIN DAĞILMA SÜRECİNİN KANLI HALKASI: BAKÜ SOVYETİ HÜKUMETİ VE MART SOYKIRIMI

Ramin SADIGOV*

ÖZET

Dünyanın ilk büyük küresel harbi olan ve birçok milletlerin kaderini değiştiren I. Dünya Savaşı başlarken Azerbaycan Türkleri Çarlık Rusya'nın egemenliği altında yaşıyorlardı. Bu nedenle Rusya'da meydana gelen her türlü gelişme Azerbaycan'da da dikkatle izleniyor, takip ediliyordu. Hususen Azerbaycan'ın petrol zengini kenti olan Bakü, o dönemde farklı milletlerin yaşadığı ve farklı siyasi partilerin kendilerine zemin buldukları bir yerd. Bu yüzden farklı siyasi partiler şehir yönetimini ele geçirme hususunda bir birileri ile kıyasıya yarışıyorlardı. Kasım 1917-de Ermeni asıllı Stepan Şaumyan önderliğindeki Bakü Bolşevikleri şehir yönetimini ele geçirmeği başardılar. Üstelik bununla da yetinmeyerek Bakü merkezli Azerbaycan devleti kurma niyetindeki halka karşı acımasızca davranarak büyük bir katliam yaptılar. Lakin katliam sırasında Ermeni çetelerinin yardımına rağmen Bolşevik Sovyet Hükümeti, Azerbaycan halkının azmini ve bağımsızlık arzusunu bitiremedi. Bakü, Şemahı, Karabağ, Guba, Lenkeran gibi bölgelerde birkaç gün içinde 10 binlerce müslüman Bolşevik-Ermeni çetelerce katledildi. Tarihe Mart Soykırımı adıyla geçmiş bu katliama rağmen Azerbaycan halkı bağımsızlığına kavuştu. Bu çalışmada I. Dünya Savaşı'nın Rusya'da meydana getirdiği devrimlerin Azerbaycan'daki etkilerine dikkat çekilmiş, Bolşevikler ve Müsavat Partisi arasındaki iktidar mücadelesi araştırılmış, Bakü Sovyeti Hükümeti ve Ermeni çeteleri tarafından Bakü'de yapılmış Mart Soykırımının nedenleri, sonuçları incelenmiştir.

Anahtar kelimeler; I. Dünya Savaşı, Rus Devrimleri, Bakü Sovyeti Hükümeti, Mart Soykırımı, Bakü Bolşevikleri

THE FIRST WORLD WAR, THE DISSOLUTION OF RUSSIA AND ITS BLOODY RING: BAKU SOVIET GOVERNMENT AND THE MARCH GENOCIDE ABSTRACT

The First World War was the first the major global warfare and also changed the fate of many nations. That time Azerbaijani Turks were living under the rule of Tsarist Russia. Therefore, they monitored carefully whatever happened in Russia. The oil-rich city of Baku of Azerbaijan, which was location including different nations also established various political parties. Hence, the political parties were struggling and competing ruthless each other to take administration of the city of Baku. 1917, in November, Baku Bolsheviks who were under the leadership of Ar-

* Yrd. Doç. Dr., Hakkari Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü öğretim Üyesi.

E-posta: raminsadigov@hakkari.edu.tr

menian Stepan Shahumyan took administration of the city. Besides they massacred people who aimed to found Azerbaijan state. Although Armenian gangs helped Bolsheviks, during the massacre, they couldn't break increasing demands for independence and resoluteness of Azerbaijani people. In a little while, ten thousands Muslims were killed by Bolshevik-Armenian gangs in Baku, Semahı, Montenegro, Guba, Lankaran. Despite the massacre which is called Genocide March, Azerbaijani people achieved independence. This study analysis the effect of the Russian Revolution during First World War on Azerbaijan, searches the power struggling between the Bolsheviks and the Musavat Party and also investigates the reasons and the consequences of the March Genocide in Baku.

Key Words; The First World War, Russian Revolutions, Baku Soviet Government, March Genocide, Baku Bolsheviks.

1. GİRİŞ

Çarlık Rusyası 20-ci yüzyıla büyük sorunlarla başlamıştı. Uzakdoğuda Japonya ile yapılan savaşta büyük bir yenilgi almış, 23 Ağustos 1905 yılında sağlanan barış antlaşmasıyla da son on yıldır Asya'da kazandığı her şeyini kaybetmişti. Bu sonuç Rusya açısından tam bir hezimet olduğundan ülkede zaten var olan ekonomik, sosyal ve politik krizi tetiklemeğe yetmişti.

Savaş devam ederken özellikle Avrupa menşeli sosyalist grupların ülke geneline yaydıkları yönetim karşıtı tutum hükümeti zor durumda bırakmıştı. Zaten savaştan derhal sonra şehirlerde başlayan grev dalgası daha da büyümüş, köylerdeki ayaklanmalar bunu takip etmiş ve sonuçta 1905 yılının Ocak ayında tarihe "Kanlı Pazar" adıyla geçen büyük olay patlak vermişti. Bu olay Rusya'nın bütün bölgelerinde duyulunca daha büyük grevler yapılmış, en sonunda ortamı sakinleştirmek isteyen Çar 19 Ağustosta yayınladığı bir fermanla Duma (Meclis) tesis edeceğini bildirmişti.¹ Fakat buna rağmen ortam sakinleşmemiştir.

İşte Rusya I. Dünya Savaşına böyle bir ortamda girmiştir. Üstelik daha da büyüyen sosyal, ekonomik, siyasi sorunlar tam da savaş devam ederken büyük bir patlamaya neden olmuş, Şubat 1917'de ilk ihtilal meydana gelmiştir. Yönetimden uzaklaştırılan Çar Nikola'nın yerini sol örgütlerden ibaret Geçici Hükümet almış, fakat onlar da iktidarda başarılı olamayınca Bolşevikler tarafından karşı ihtilal-

¹ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1907)*, Ankara 1999, s. 87; Hugh Seton Watson, *The Decline of Imperial Russia 1855-1914*, New York 1962, s. 214-215.

le devrilmişlerdir. İşte böylece savaşın devam ettiği bir yıl içinde iki kez devrimin yaşandığı Rusya'nın diğer bölgeleri de merkezdeki olaylardan etkilenmiş, özellikle farklı dini ve etnik milletlerin yaşadığı Güney Kafkasya da karışmıştır. Neticede 1918 yılında Bakü'de kurulmuş Bolşevik hükümeti ve Ermeni çeteleri Azerbaycan Türklerine karşı topyekun saldırılar düzenlemiş, böylece 10 binlerce Müslüman Türk katledilmiştir.

Çalışmamızı üç başlık altında toplayarak ilk önce Rusya açısından I. Dünya Savaşı ve Rus devrimleri hakkında bilgi verdik. İkincisi, bu devrimlerin Azerbaycan'a etkilerini, özellikle Bolşevik Devrimi'nden sonra Bakü'de Sovyet hükümetinin kurulmasını ve bu hükümetin Azerbaycan Türklerine bakışını ele aldık. Son başlıkta ise Bolşevik Sovyet Hükümeti ve Ermeni çeteleri tarafından yapılan Mart olaylarından bahsettik.

2. Birinci Dünya Savaşı ve Rus Devrimleri.

Rusya I. Dünya Savaşı'na büyük sorunlarla girmişti. Fakat tüm gücünü seferber etmiş, savaşıyor, ülke ise giderek büyük girdapa doğru sürükleniyordu. Askeri harcamaların günlük 50 milyon Rubleyi geçtiği savaşa 15 milyon Rus işçi ve köylüsü gönderilmişti.² Bu nedenle Rus köylüsü artık sağlıklı ürün veremiyor, Rusya'dan dünya pazarına ekmek ihracatı giderek azalıyordu. Ülkedeki yiyecek ve içecek sıkıntısına her hangi bir çözüm üretilmiyor, taşımacılıkta ortaya çıkan sorunları daha da büyütüyordu. Bu kötü gidişe çare bulmak amacıyla hükümet dış ülkelere borç almaya başlamıştı. Bu yüzden Rusya'nın 1917 yılındaki dış borcu 50 milyar Rubleye yükselmişti.

Savaşın Rus ekonomisine vurduğu zarar her geçen yıl artıyordu. Lev Troçki, *Rus Devriminin Tarihi* adlı eserinde bu konuda, "1915'te savaş Rusya'ya 10 milyar Ruble'ye patlamıştı. 1916'da ise 19 milyar Rubleye, 1917'nin yalnızca ilk yarısında da maliyet 10 milyar 500 milyon Rubleydi"³ diyerek savaşın ağır faturasını gözler önüne sermişti.

Böyle bir ortamda aslında 1917 yılı Rusya için çok kötü başlamıştı. Zira Ocak 1917'de, "Kanlı Pazar" olayının yıldönümü dolay-

² Tofig Mustafazade, *Umumi Tarih*, c. 3, Bakü 1997, s. 375.

³ Lev Troçki, *Rus Devriminin Tarihi*, c. 2, İstanbul 1998, s. 15.

ısıyla işçiler ülkenin farklı bölgelerinde gösteriler yapmaya başlamış, bundan faydalanan Bolşevik Partisi işçileri, savaşa karşı gösterilere çağırmişti. Böylece Ocak ayı boyunca toplam 200 bini aşkın işçi ülkenin çeşitli yerlerinde greve gitmişti.⁴

Şubat başlarında ülkede durum daha da kritik hale geldi. Özellikle de Petersburg'taki Putilov fabrikası işçileri maaşların %50 artırılmasını ve işten atılan arkadaşlarının yeniden fabrikaya dönmelerini talep ederek greve gitmeleri olayları ateşledi. Fabrika yönetimi işçilerin taleplerini kabul etmeyince Petrograd fabrikalarının çoğunda iş bırakma eylemleri başladı. Grevlere küçük memurlar, aydınlar ve öğrenciler de katıldılar. 23 Şubat uluslararası kadınlar günü dolayısıyla Bolşevik Partisi işçileri genel bir greve çağırdı. Yaklaşık 90 bin işçi sokaklara çıktı. Kalabalık arasında kadınlar da vardı.

24 Şubat'ta sokağa çıkanların sayısı 200 bini aştı. 26 Şubat sabahı ordu tarafından silahsız kalabalığa ateş açıldı. 27 Şubat günü isyan eden 25 bin asker göstericilere katıldı. Bu sırada Çarlık bakanları Marinski Sarayı'nda toplandı halindeydiler. Derken, eli silahlı grevciler Taurida Sarayı'na doğru yürüşe geçtiler. Çar Nikola isyanı yatıştırmaya kararlıydı ama Petrograd artık tamamen isyancıların eline geçmiş gibiydi. İşin ciddiyetini anlayan Çar Nikola Pskov'a gitti ve oradayken en yakınlarının bile artık onu kurban verdiklerini anladı.⁵ Bu nedenle 2 Mart tarihinde günlüğüne "*çevremde korkaklık, ihanet ve yalancılıktan başka bir şey yok!*" diyerek tahttan çekildiğine dair bir karara imza attı.⁶ Ama Petersburg'a dönmek için tren istasyonuna geldiği sırada isyan eden askerler tarafından yakalandı.

Böylece devrim gerçekleşti, ama ülkede ikili yönetim sistemi ortaya çıktı. Bir yanda Duma'nın oluşturduğu Mihail V. Rodziyanko başkanlığındaki Geçici bir Hükümet kuruldu, diğer yanda ise Petrograd İşçi ve Asker Sovyetleri'nin⁷ tesis ettiği ve tüm üyelerinin sol görüşlü olduğu bir İcra Komitesi seçildi. Kerenski⁸ başkanlığındaki komite iki Menşevik, iki Bolşevik ve üç de sosyalist devrimciden

⁴ Gorky, Molotov, Vorosilov, Kirov, Jdanov, 1917 *Sovyet Devrimi*, çev: Alaattin Bilgi, c. 1, İstanbul 2004, s. 84.

⁵ Pierre Lorrain, *Romanovlar: Bir hanedanın sonu*, çev: Nihal Önel, İstanbul 2000, s. 171.

⁶ Gosudarstvennoy Arhiv Rossiyskiy Federatsiy, Fond 601, Opat 1, Delo 265, List 66-67.

⁷ Fabrika işçileri tarafından seçilmiş parti dışı bir örgüt. Sosyalist Devrimciler, Menşevikler ve Bolşevikler bu örgütte temsil ediliyordu.

⁸ Aleksandr Fedoroviç Kerenski (1881- 1970), 1917 Şubat Devrimi'nden sonra Geçici Hükümet'te önce Adliye Bakanı, sonra Askeriye ve Deniz Bakanlığı yaptı, 8 Temmuz'dan itibaren başbakanlığa getirildi. Bolşeviklere karşı şiddetli mücadele verdi. Bolşevik Devrimi'nden sonra kadın kıyafetleri giyerek Amerika elçisinin arabasında Petersburg'tan kaçtı. 1970 yılında New York'ta öldü. Bkz: "Kerenski", *Bolşaya Sovetskaya Ensklopediya*, t. 20, Moskova 1953, s. 553.

oluşuyordu. Yalnız bu komite ülkede demokratik ıslahatlar yapılması ümidiyle Geçici Hükümeti destekliyor ve onun otoritesini kabul ediyordu. Zira hem Sovyet içinde Menşevikler çoğunluk halindeydi hem de bir sınıf olarak burjuvazi proletarya ve köylülerden çok daha iyi bir şekilde organize olmuştu.⁹

Geçici Hükümetin tamamı ılımlı mebuslardan oluşmaktaydı. Başkanlık Prens Lvov'a¹⁰ verilmişti. Kerenski bu hükümette adalet bakanı olarak kendine yer bulmuştu. Fakat devrimin ilk günlerinden itibaren Geçici Hükümetle Sovyet arasında bir nüfuz mücadelesinin başladığı anlaşılıyordu. Bu nedenle Geçici Hükümet işe başlar başlamaz her şeyden önce Petrograd Sovyeti'nin elinden askeri gücünü almaya gayret gösterdi.

Şubat Devrimi patlak verdiğinde İsviçre'de bulunan Lenin, derhal Rusya'ya dönmeye karar vermişti. Böylece Nisanda Petersburga gelerek tarihe *Nisan Tezleri* adıyla geçen o ünlü görüşlerini açıkladı. Bu tezlerde Çar rejiminin devrilmesinden sonra iktidar karmaşasının hüküm sürdüğünü söyledi ve Bolşevik Partisi'nin stratejisini belirledi. "*Rus devrimi birinci aşamadan, ikinciye, yani iktidarın proleterlere ve köylülere geçmesi gereken aşamaya gelmiştir*"¹¹ diyen Lenin açıkça Geçici Hükümet'in silahlı bir devrimle alt edilmesi gerektiğini vurguluyordu. Fakat en yakın arkadaşları olan Zinovyev ve Kamenev bile bu tezleri kabul etmiyor, çok aşırı buluyorlardı.

1917 yılının yazında Rusyada iç sorunlar ayyuka çıkmış, siyaset sahnesinde kendine rol biçmeye çalışan örgüt ve partiler yüzünden Geçici Hükümet daha büyük sıkıntılarla karşılaşmıştı. Özellikle ordu içindeki hoşnutsuzluk baş alıp gidiyordu. Savaş hatlarında ölüm cezalarının yeniden uygulamaya konulacağı ve talimatlara uymayan alayların dağıtılacağı konusunda söylentiler yaygınlaşmıştı. Orduda bir öfke ve panik havası hakimdi; askerler zaman zaman savaşı reddediyorlardı.¹²

⁹ Gorky, Molotov, Voroşilov, Kirov, Jdanov, *age*, s. 116: Ayrıca, Edward Hallet Carr, *Bolşevik Devrimi 1*, çev: Orhan Suda, İstanbul 1989, s. 75.

¹⁰ Georgi Yevgenyevič Lvov (1861-1925), Prens, Geçici Hükümet üyesi, Tula vilayeti zenginlerinden. 1917 Şubat Devrimi'nden sonra Geçici Hükümet başkanlığına getirildi. Bolşevik Devrimi'nden sonra yurtdışına kaçtı. Bkz: "Lvov", *Bolşaya Sovetskaya Ensklopediya*, t. 25, Moskova 1954, s. 504.

¹¹ "Aprel Tezileri", *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 1, Bakü 1976, s. 376-377.

¹² Gorky, Molotov, Voroşilov, Kirov, Jdanov, *age*, s. 231.

Yaz ayları Geçici Hükümete karşı kitlesel gösterilerin, hükümet ve Bolşevik çekişmesinin ve general Kornilov¹³ komutasındaki askeri isyanın patlak verdiği bir dönem oldu. Özellikle grevler sadece başkentle de sınırlı kalmayarak Rusya'nın diğer bölgelerinde, Moskova'da, Tomsk'da, Krasnoyar'da da meydana geldi.¹⁴

Generalin başkaldırısına çok kızan Kerenski yayınladığı bir kararname ile halktan ve askerlerden Kornilov'un emirlerine uymalarını istedi.¹⁵ Bu çağrı sonrası Rusya'daki bütün sosyalist gruplar Kerenski'ye destek vererek Kornilov'a karşı ayaklandılar.¹⁶

Böylece hükümet ve Bolşevik çekişmesi Kornilov isyanıyla bir süreliğine ertelendiği gibi, bu isyan Bolşeviklerin ülkedeki nüfuzunu da birdenbire arttırdı. Zira her iki taraf isyana karşı ittifak yaparak hareket ettiler. Örneğin Lenin, Kornilov olayıyla ilgili yaptığı değerlendirmede, isyanı burjuvazinin halka ihaneti gibi değerlendirerek bütün Bolşevikleri Geçici Hükümet yanında durmaya davet etti.¹⁷

Kornilov isyanı Bolşevikleri neredeyse tek başına iktidar sahnesine doğru sürükledi. Zira isyan sırasında Kadet, Eser ve Menşeviklerin davranışları halkın gözünden kaçmadı, böylece Bolşevikler ülkenin tek kurtarıcısı olarak görülmeye başlandı. Bu nedenle Sovyetlerde de ibre hızla Bolşeviklerden yana döndü.

Eylül başlarından itibaren baş gösteren açlık ve sefalet kısa zamanda Rusya'nın bütün bölgelerine yayıldı. Böyle bir ortamda iktidar çekişmesi halkı pek ilgilendirmiyordu fakat Bolşevikler bunu da fırsata çevirmek için çırpınıyorlardı. Durmadan toplantı yapan Bolşevik merkez komitesi Lenin'in silahlı isyan önerisini değerlendiriyordu. Fakat bu öneriye karşı çıkanlar vardı. Nitekim Lenin'in en yakın arkadaşları olan Kamenev ve Zinovjev bunu asla kabul etmedikleri gibi gizli konuşmaları gazetelere sızdırdılar. 18 Ekim'de

¹³ Lavr Georgiyeviç Kornilov (1870-1918), Çar ordusu generali, Geçici Hükümet döneminde genelkurmay başkanlığı yaptı. Temmuz 1917'de Kerenski tarafından genelkurmay başkanlığına atandı ve bir süre sonra Geçici Hükümet'e karşı isyan etti. Ekim Devrimi'nden sonra Don nehri kıyısına kaçtı, Çarlık rejimini yeniden geri getirmek isteyerek Bolşeviklere karşı savaşan Beyaz Ordular safına katıldı. 1918 Martı'nda öldürüldü. Bkz: "Kornilov", *Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya*, cilt 23, Moskova 1953, s. 26.

¹⁴ İlya Boriseviç Berhin, *Istoriya SSSR (1917-1978)*, Moskova 1979, s. 29.

¹⁵ Gosudarstvenniy Arhiv Rossiyskoy Federatsiy, Fond 1780, Obit 1, Delo 15, List 27.

¹⁶ George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, İstanbul 2009, Selenge yayınları, s. 359.

¹⁷ Vladimir İlyiç Lenin, *Seçilmiş Eserleri*, cilt 2, Bakü 1964, s. 217.

bir Menşevik gazetesi olan *Novaya Jizn'e*¹⁸, Bolşeviklerin silahlı isyanla iktidarı ele geçirmek istediklerine dair bir mektup gönderdiler. Bolşeviklerin isyan hazırlığı deşifre olunca Geçici Hükümet ülke dahilindeki güvenlik önlemlerini arttırmaya karar verdi. Bu nedenle başkent'in stratejik mevkilerine birliklerini yığmaya başladı. Özellikle Geçici Hükümet toplantılarının yapıldığı Kışlık Sarayı, meclis'in bulunduğu Taurida Sarayı, postane, telgraf ve garların önu askeri araçlarla çevrildi. Hükümet başkanı Kerenski, Bolşeviklerin esas karargahı olan Askeri Devrim Komitesi'nin kapatılması ve üyelerinin tutuklanması talimatı verdi.

24 Ekim'de Bolşevik Merkez Komitesi'nin yardımıyla gizli bir eve yerleştirilen Lenin, Smolni ile sürekli irtibat kurarak "isyanın başlaması gerektiğine" dair emirler içeren üç mektup daha gönderdi. Lenin'in emirlerine uyan Askeri Devrim Komitesi harekete geçme kararını verince, Kızıl Birlikler akşam saat 10'a doğru köprüleri, demiryolu garlarını ve telgraf idarelerini ele geçirmeğe başladılar. Bunun ardından Lenin saklandığı yerden çıkarak karargahın yerleştiği merkeze, Smolni'ye yollandı. Artık sabaha karşı Geçici Hükümet'in bütün önemli mevzileri ele geçirilmişti. Kışlık Sarayı'nda yerleşen Geçici Hükümet ise ne yapacağını kestiremiyordu.

Başkent sokaklarını tamamen kuşatan Kızıl muhafızlar cezaevlerine de saldırarak Bolşevik arkadaşlarını özgürlüklerine kavuşturdular. Kaçmaktan başka çare bulamayan başbakan Kerenski, Amerikan sefirliğinin arabasıyla başkenti terk etmek zorunda kaldı.¹⁹ 25 Ekim sabahı isyan eden silahlı işçi ve askerler Geçici Hükümeti devirmeği başardılar. Aynı gün önce Lev Trotski imzasıyla²⁰ Geçici Hükümet'in devrildiği açıklandı daha sonra ise Lenin'in *Rusya Vatandaşlarına* başlıklı tarihi bildirisi yayınlandı.²¹

"Geçici Hükümet devrilmiştir. İktidar Petrograd İşçi ve Asker Sovyeti'nin eline geçmiştir. Hemen ilk iş olarak demokratik bir ba-

¹⁸ Günlük, siyasi bir Menşevik gazetesi olan *Novaya Jizn- (Yeni Hayat)* 1917 Nisan'ından itibaren Petrograd'ta yayınlanmaya başladı. 1917 Ekim'ine kadar gah Geçici Hükümet'e, gah da Bolşeviklere karşı muhalefet yönlü bir yayın politikası sürdürdü. Ekim Devrimi'nden sonra Sovyet iktidarına karşı çıktı ve bu nedenle 1918 Temmuz'unda kapatıldı. Bkz: Vladimir İlyiç Lenin, *age*, s. 784.

¹⁹ Jeffrey Hosking, *İstoriya Sovetskogo Soyuzu*, Smolensk 2000, s. 43.

²⁰ Sentralniy Gosudarstvenniy Arhiv Sankt-Peterburga, Fond 1000, Opit 1, Delo 98, List 1-3.

²¹ Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sosialno- Politiceskoy İstoriy, Fond 2, Opis 1, Delo 4634, List 1; Ayrıca bkz: *Bolşeviki v Borbe Za Pobedu Sosialistiçeskoy Revolyutsiy v Azerbaydjane: Dokumenti İ Materialı 1917-1918*; Bakü 1957, Azernesır yayınları, s. 177.

riş anlaşması sağlanması, toprak üzerindeki kapitalist egemenliğinin lağvedilmesi, üretim üzerinde işçi gözetimi ve Sovyet hükümeti kurulması işi gerçekleştirilmelidir.”²²

Böylece 24 Ekim gecesi başlayıp 25 Ekim’in ilk ışıklarıyla birlikte tamamen sona eren bu silahlı devrim, Rusya’da yeni bir dönemin, bir zamanlar Lenin’in bile gerçekleşmesine güçlükle inandığı, İşçi ve Asker Hükümeti’nin kurulmasına, tüm iktidarın ise Bolşeviklerin eline geçmesine neden oldu.

3. Rus Devrimlerinin Azerbaycana etkileri: Baküde Sovyet yanlısı hükümetin kurulması.

Rusyada baş veren her olay gibi, kuşkusuz devrimler de Azerbaycanı etkilemiştir. Öncelikle Şubat Devrimi sonrası Azerbaycan’daki birtakım gizli örgüt ve dernekler açıkça siyasi mücadeleye başlamıştı. İhtilalin hemen ardından yeni siyasi partiler, değişik milliyetçi komiteler kurulmuş, politik gazetelerin sayısı çoğalmıştı. Çarın devrilmesi Azerbaycan’da heyecan ve sevinçle karşılanmıştı. Devrimin etkisiyle başlayan yönetim zaafılığı, Azerbaycan’da özgürlük havasının esmesine neden olmuştu.²³ Hatta Baküdeki Müslüman toplumu sevincini Petrograd’a gönderdiği tebrik telgraflarıyla ifade etmişti.²⁴

Şubat Devrimi sonrası savaş ve diğer problemlerle meşgul Geçici Hükümet Kafkasya’daki gelişmeleri dikkatle takip edemiyordu. Bu yüzden Kafkasya Ötesi’nde duruma hakim olabilmek için kendine bağlı bir kuruma ihtiyaç duyuyordu. Bu arada devrim sonrası Rusya’da ortaya çıkan ikili yönetim sistemi Azerbaycan’da da ortaya çıktı. Bunlardan biri 9 Mart 1917’de Geçici Hükümet’in Kafkasya kolu olarak kurulan OZAKOM²⁵ adlı komiteydi. Bu komitenin üyeleri Kafkasya bölgesinden IV Duma’ya seçilen temsilciler, Kadet A. Harlamov, M. Papacanov, M. Y. Cafarov, Menşevik A. Çenkeli ve Eser P. Pereverzev idi.²⁶ Komitenin merkezi Tiflis’teydi.

²² Vladimir İlyiç Lenin, *age*, s. 470. Ayrıca bkz: *Bolşeviki v Borbe Za Pobedu Sosialistiçeskoj Revolyutsiy v Azerbaydjane: Dokumenti İ Materialı 1917-1918*, Bakü 1957, Azneşer yayınları, s. 177.

²³ Vagif Abışov, *Azerbaycanlıların Soykırımı (1917-1918)*, Bakü 2007, s. 14.

²⁴ Teyub Nasirov, *Borba za Vlast V Azerbaydjane (1917-1920)*, Bakü 1993, s. 9.

²⁵ Osobiy Zakafkazskiy Komitet (Kafkasya Ötesi Özel Komitesi).

²⁶ Aron Şmulyeviç Milman, *Politiçeskiy Stroy Azerbaydjana v XIX- naçale XX vekov*, Bakü 1966, s. 297.

Diğeri ise işçi, köylü ve askerler arasında ihtilal propagandası yapan Bakü İşçi, Köylü ve Asker temsilcilerinin Bölge Sovyet'iydi.²⁷ Sovyet'in asıl amacı bütün ülkede Sovyet yanlısı bir hükümet kurmak ve Azerbaycan'a Sovyet Rusyası'nın ayrılmaz bir parçası gibi sahip olmaktı. Sovyet genel olarak Menşevik, Taşnak ve Bolşeviklerden ibaretti. Dolayısıyla üyeleri arasında Azerbaycan Türklerinden bir kişi bile yoktu.²⁸

Şubat Devrimi sonrasında Menşevik, Eser ve Bolşevikler Bakü'de aktif faaliyet alanları üzerinde kıyasıya mücadele ediyorlardı. Neredeyse tüm ekonomisi petrole dayalı bir şehrin aktif faaliyet alanı derken hiç kuşkusuz Rus işçilerin ağırlıklı olarak çalıştığı petrol sanayisi ve fabrikaları kastetmekteyiz. Özellikle Bolşevik ve Menşevik parti teşkilatları bu işçiler arasında durmadan faaliyet yürütüyorlardı. O dönemde aynı alanlarda çalışan Müslüman işçiler ise ya Müsavat Partisi'ne, yahut da İslam birliği şiarıyla halk arasında propaganda yürüten Müslüman Milli Komitelerine rağbet gösteriyorlardı.

Bu dönemde Bakü'de Bolşeviklerin asıl rakibi Müsavat Partisi idi. 1911 yılında Bakü'de kurulan parti daha sonralar yasaklanmış, Şubat Devrimi'nin akabinde ise Gence'de Nesib Bey Yusufbeyli²⁹ önderliğinde kurulan Türk Adem'i Merkezîyet³⁰ partisiyle birleşmişti. Bu birleşmeden sonra parti başkanlığına 1913 yılında Romanov'ların³¹ af fermanıyla İstanbul'dan dönen Mehmet Emin Resulzade³² seçilmişti. Yeni kurulduğu dönemlerde bağımsızlık ve

²⁷ Bu kurumdan kısacası Bakü Sovyeti diye söz edeceğiz.

²⁸ Settar Allahverdiyev, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü 2005, s. 232.

²⁹ Nesib Bey Yusufbeyli (1881-1920), Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucularından, 4. ve 5. Hükümet kabinesinde başbakan olarak görev yaptı.

³⁰ Türk Ademi Merkezîyet (Türk Federalistler Partisi), 1917 Şubat Devrimi'nden sonra Nesib Bey Yusufbeyli başkanlığında kurulan bir partidir. 15-20 Nisan 1917'de düzenlenen Kafkasya Müslümanları Konferansı'nda Müsavat Partisi'yle birleşme kararı almıştır.

³¹ Romanov'ların tahta çıkışının 300 yılı dolayısıyla II. Nikola genel af ilan etmiştir.

³² Mehmet Emin Resulzade (1884-1955), 1918'de ilan edilen Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Milli Şurası'na başkanlık yaptı. Azerbaycan Sovyet güçleri tarafından işgal edildikten sonra 17 Ağustos 1920'de hapsedildi. 1922 sonbaharında İskandinav ülkelerine seyahat niyetiyle gitti ve bir daha Rusya'ya geri dönmedi. Bir dönem Almanya'da ikamet etmek zorunda kalan Resulzade Berlin'de *İstiklal* ve *Kurtuluş* adlı dergileri yayınladı. 1938'de Polonya hükümetinde danışmanlık görevinde bulundu, 1940-1947 arasında Romanya'da ikamet etti. 1947'de Ankara'ya yerleşti ve 1955'de orada vefat etti. Bkz: Nesiman Yagublu, *Memmed Emin Resulzade*, Bakü 1991; Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Ankara, 1991; Mövsüm Eliyev, "Memmed Emin Resulzade", *Odlar Yurdu*, N: 17, Bakü Eylül 1988.

Türk birliği taraftarı olsa da ayrılıkçı bir politika gütmeyen parti, Resulzade'nin başkanlığa seçilmesinden sonra Parti politikasını tamamen değiştirerek açık bir şekilde Azerbaycan'ın bağımsızlığını talep etmeğe başlamıştı.³³ Zaten Resulzade Rus devrimleri sonrasında Azerbaycan'ın Rusya'dan tamamen ayrılarak kendi kendini yönetmesinin zamanı geldiğine inanıyordu.³⁴ Nitekim onun başkanlığıyla birlikte daha önce gizli faaliyet gösteren parti, bir anda Azerbaycan halkının tek güvendiği egemen partiye çevrilmişti.³⁵

Müsavat'ın, devrim sonrası Azerbaycanın bağımsızlığı yönünde adımlar atmaya çalışması, yalnız Ruslar'dan ibaret örgütlerin değil, aynı zamanda şehrin Ermeni halkı tarafından destek gören Ermeni Taşnak Partisi'nin siyaseti ile de çakışıyordu. Zira Ermeni milli hareketinin siyasi ayağı olan Taşnak Partisinin, ilerde kurmayı düşündüğü özerk Ermenistan bölgesi, Azerbaycan ve Gürcistan topraklarını da içine alıyordu. Bu durum ise müslüman halk ve Müsavat Partisi tarafından şiddetle reddediliyordu. Diğer yandan Çar Rusyası'nın sürdürdüğü savaşın bir an önce bitmesini isteyen Müsavat Partisinin aksine, Taşnak Partisi ilerde kurmayı düşündüğü "Büyük Ermenistan" devleti çıkarlarına uygun olarak savaşın devam etmesinden yanaydı.³⁶ Çünkü iddia olunan "Büyük Ermenistan" topraklarının bir kısmı Türkiye'deydi ve bundan dolayı da Çar Rusyası'nın savaşta Türkiye'yi yenmesi gerekiyordu. Ermeniler'in bu planı ise Azerbaycan Müsavat Partisi tarafından şiddetle eleştiriliyor, kınanıyordu.

Şubat Devrimi sonrası 1917 yılının Martı'nda Bakü Sovyeti'ne yapılan seçimlerde 52 kişilik yönetim kurulu belirlenmişti. Tamamı Rus ve Ermenilerden ibaret yönetim kurulunda Azerbaycan Türkleri'nden tek bir kişi bile yoktu. Mart'ın 8'i Sovyet'e başkan olarak Lenin'in Kafkasya işlerinde çok güven duyduğu Stepan Şaumyan³⁷ atanmıştı. Kısa bir süre içinde Bolşevik Rus askerleri ve Taş-

³³ Alexandr Bennigsen, Lemerrier C.Quelquejay, *Stepte Ezan Sesleri*, çev: Nezhiz Uzel, İstanbul 1997, s. 117.

³⁴ Mehmet Şerifzade, *Azerbaycan ve İnkilabı*, İstanbul 1921, s. 22.

³⁵ Dilare Seyitzade, *Azerbaycan 20.ci Asrın Evvellerinde*, Bakü 1998, s. 97.

³⁶ ydın Balayev, *Fevralskaya Revolyutsiya i Natsionalniye Okrayni: Martovskiye sobitiya 1918 goda v Azerbaydjane*, Moskova 2008, s. 5.

³⁷ Stepan Grigoryeviç Şaumyan (1878-1918). Bakü Halk Komiserleri Sovyeti başkanı olan Şaumyan, 20 Eylül 1918'de Bakü'nün Bolşeviklerden temizlenmesi sırasında yakalanarak İngilizler tarafından öldürülmüştür. Bkz: *Aktivnie Bortsi za Sovetskuyu Vlast v Azerbaydjane*, Bakü 1957, s. 18-21.

nak Ermenilerinden destek alan Şaumyan, Sovyet içindeki Menşevik ve Eser üyeleri sıkıştırmayı, dolayısıyla Sovyeti tamamen Bolşevikleştirmeyi başarmıştı.

Genel olarak Şaumyan ve diğer Ermeni temsilcileri Azerbaycan Türkleri'ne hiç de hoş bakıyorlardı. Hatta bunu fırsata çeviren Şaumyan, zaman zaman Azerbaycan istiklalinden bahseden yerli halka hitaben açıkça, "Size Azerbaycan istiklalı yerine bir mezarlık bahşedeceğim" gibi ifadeler kullanıyordu.³⁸ Görüldüğü gibi petrol zengini bir şehir yönetiminin Azerbaycan Türkleri'nin eline geçmemesi için elinden geleni yapacağını sinyali daha o dönemden veren Şaumyan, bu nedenle çalışmalarını bağımsızlık çağrısı yapan Müsavat Partisi aleyhine propaganda yapmak üzerine yoğunlaştırmaktaydı.

1917 yılının Haziran ve Temmuz aylarında Bakü'de devrimin etkisinin daha da arttığına şahit oluyoruz. Tabii Rusya'da olduğu gibi, Bakü'de yaz boyunca siyaset Geçici Hükümet'in politikalarını müdafaa eden Menşeviklerle, devrim etkisinin daha da yayılmasını ve tüm iktidarın derhal Sovyet'lere verilmesini talep eden Bolşeviklerin çekişmesiyle geçti. Fakat ilginç olan, diğer partilere oranla Bolşeviklerin çoğu zaman yalnız kaldıklarıydı.

Ağustos'ta baş veren Kornilov isyanı sonrası Bakü'deki siyasi hava da tamamen değişti. Nitekim tüm siyasi partilerle birlikte halk da isyan girişimini kınadı. 1 ve 2 Eylül tarihlerinde Bakü'deki Taze Pir mescidinde isyanı kınayan mitingler düzenlendi. Konuşanlar isyancı generalin hareketlerini tasvip etmediklerini açıkladılar. Dönemin Azerbaycan aydınlarından Ali Merdan Topçubaşov, mitingte yaptığı konuşmada devrim aleyhine yönelik her türlü tehdide karşı ortak mücadele yürüteceklerini söyledi.³⁹

Bu arada Müsavat Partisi de Kornilov isyanı karşısında sert bir tutum sergiledi. 1 Eylülde Müsavat Partisi genel kurulunca düzenlenen konferansta Şubat Devrimi'nin savunulması için gerekirse silaha bile başvurulabileceği açıklandı.⁴⁰ Kuşkusuz özerklik isteyen Azerbaycan Türkleri için Kornilov isyanı son derece tehlikeli bir eylemdi. Zira isyanın başarılı olacağı takdirde özerklikle ilgili hayaller son bulabilirdi. Bu nedenle gerçekleşen Müslüman Milli Komiteleri Konsey'inin toplantısında da isyan şiddetli bir dille eleştirilirken Geçici Hükümet'e sonsuz destek verildiği vurgulanmıştı.

³⁸ Vagif Abışov, "1918-ci il Mart-April (Nisan) soykırımı", *Halk gazetesi*, 2 Nisan 2004.

³⁹ *Kaspi gazetesi*, Bakı 3 Eylül 1917.

⁴⁰ *Azerbaycan Tarihi*, cilt 5, Bakü 2008, s. 232.

1917 Eylül'ünde Bolşevik propagandasıyla Bakü'de petrol sanayisi ve fabrika işçileri büyük bir miting yaptılar. Bu miting Azerbaycan'daki partiler arası mücadeleyi daha da keskinleştirdi. Nitekim o dönemden itibaren Bakü şehir Sovyet'inde Bolşevik etkisinin giderek ağırlık kazandığı görüldü. 13 Ekim'de Bakü Sovyet'inin Menşevik ve Eserlerden ibaret Yürütme Konseyi Bolşevikler'in muhalefeti nedeniyle istifa etmek zorunda kaldı. S. Şaumyan toplantı süresince Yürütme Konsey'ini siyasi talepten yoksun olmakla suçlayarak "*Yeni kurulacak Yürütme Konseyi Bakü proleterinin haklarını savunacak*"⁴¹ gibi sözlerle Geçici Yürütme Konsey'ine başkan oldu. Şaumyan birkaç gün içinde Bakü Sovyet'ine geniş tabanlı yeni seçimlerin yapılmasını teklif etti. Teklif kabul edildi ama seçim gününden bir gün öncesine kadar açıklanmadı.

Fakat seçim sonuçları hayli ilginç oldu. Zira tüm kısıtlamalara rağmen Müsavat Partisi en çok oyu alarak seçimden zaferle çıktı. Müsavatın aldığı 9617 oya karşılık Bolşeviklerin oyu sadece 3823'te kaldı. Bu sonuç Müsavat Partisi'nin Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde rağbet görmesini hızlandırdı. Partinin başarısını Stepan Şaumyan bile kabul ediyordu. Zira bir açıklamasında önceleri Kafkasya'nın en zayıf partisi olan Müsavat'ın, Şubat Devrimi'nden bir sene sonra bölgenin en güçlü partisi haline geldiğini itiraf etmişti.⁴²

Fakat %40 gibi kesin bir sonuçla seçimi kazanan Müsavat Partisi, Bakü Sovyeti'ne katılmayı kesin bir şekilde reddetti. Mehmet Emin Resulzade, yetkinin Sovyet'e verilmesine prensip olarak itiraz etmediklerini, lakin Bakü Sovyeti üyelerinin demokratik şekilde seçilmedikleri ve terkinde köylülerin temsil olunmadığını gerekçe göstererek Müsavat'ın Sovyete katılmadığına karar verdiklerini açıklıyordu.⁴³

Bolşevik Devri'minden birkaç gün önce Petrograd İşçi ve Asker Sovyet'i, devrim karşıtlarına karşı etkin mücadele yürütülmesi için Kafkasya'da bir komitenin kurulmasını önermişlerdi. Bu nedenle Bakü'de "Toplumsal Güvenlik Komitesi" adlı kurumun kurulması karara bağlanmıştı. Bu kurumun tesisinde Menşevikler ve Eserler de Bolşeviklere destek vermişlerdi. Fakat Bolşevik Devrimi gerçekleşikten sonra Bolşevikler "Toplumsal Güvenlik Komitesi"ne destek vermeyeceklerini belirterek iktidarın Bakü Sovyet'ine bira-

⁴¹ Teyub Nasirov, *age*, s. 14.

⁴² Vagif Arzumanlı, Veli Hebiboglu, Kamil Muhtarov, *1918-ci il kırınları*, Bakü 1995, s. 5-6.

⁴³ Aydın Balayev, *Azerbaydjanskoye Natsionalno-Demokratiçeskoye Dvijenje*, Bakü 1998, s. 8.

kılmasını talep ettiler. Lakin bu talepleri kabul görmedi, dolayısıyla Menşevik ve Eserler Bakü'de tüm yetkilerin "Toplumsal Güvenlik Komitesi"ne ait olduğunu açıkladılar.

Petrograt'ta Geçici Hükümet'in Bolşevikler tarafından devrilmesi haberi Baküye 26 Ekimde ulaştı. Bu nedenle Bolşevikler Bakü petrol sanayisinde çalışan işçi örgütleri arasında propaganda yaparak Sovyetin geniş katılımı toplantısının çağrılmasını talep ettiler. 27 Ekim'de gerçekleşen Bakü Sovyet'inin geniş katılımı toplantısında Bolşeviklerin tüm itirazlarına karşın Menşevik, Eser ve Taşnak bloğu, Bakü'de iktidar yetkisinin Sovyet'e bağlı "Toplumsal Güvenlik Komitesi"nin elinde olduğuna dair bir karar çıkarmaya nail oldular. Ardından Bakü işçilerine gönderilen mektuplarda Bakü Sovyet'inin 27 Ekim toplantısında alınan kararlar açıklandı.⁴⁴ Lakin Bolşevikler yine bununla razılaşmayarak 31 Ekim'de işçi ve asker temsilcilerinin katılacağı daha geniş bir toplantının yapılması talebini kabul ettirebildiler. Bakü'nün yönetimi söz konusu olduğunda genel olarak kendilerine rakip her hangi bir siyasi örgütü kabul etmeyen Bolşevikler ilk önceleri iktidarın Sovyetler'e verilmesi talebini dile getirmiyorlardı. Fakat toplantıya katılan üyeler tarafından büyük destek aldıklarını görünce Bakü Sovyeti'nin yeni bir toplantısına gerek duyulduğunu talep etmeye başladılar. Bolşeviklerin, tüm yetkilerin Sovyet'lere bırakılmasına itiraz eden ve ısrarlı baskılarına dayanamayan Menşevik, Eser ve Taşnak bloğu toplantı salonunu terk etti. Böylece toplantı sonunda Bolşevikler tüm yetkilerin Bakü Sovyet'ine verildiğini ve Petrograt'taki ihtilal hükümetiyle beraber çalışacaklarını bildirdiler.

2 Kasım'da yapılan Sovyet'in olağanüstü toplantısında Bolşevikler bir kez daha çoğunluğu ele aldılar. Sovyet'in Yürütme Komitesi-ne Bolşeviklerden ibaret yeni üyeler seçildi. Komiteye başkanlık yine S. Şaumyan'a verildi. Yardımcıları bile Ermenilerden ibaret yeni yönetim kurulunda Azerbaycan Türklerinden tek üye bile bulunmuyordu.⁴⁵ Bu arada Stalin de Şaumyan'ın Bakü Sovyeti'ne başkan seçilmesi için Rusya'da büyük bir destek propagandası yürütmüş ve ona beş yüz bin rublelik yardımın gönderilmesine muvaffak olmuştu.⁴⁶

⁴⁴ *Bolşeviki V Borbe Za Pobedu Sosialistiçeskoj Revolyutsiy V Azerbaydjane: Dokumenti I Materialı 1917-1918*, Bakü 1957, s. 180-182.

⁴⁵ Vagif Abışov, *age*, s. 29.

⁴⁶ Mehman Süleymanov, *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan*, Bakü 1999, s. 19.

2 Kasım toplantısından sonra ise Bolşevikler'e rakip olan tek kurum olarak Bakü Şehir Duması kalmıyordu. 1878 yılında kurulmuş dumanın başkanlığını Fethali han Hoyski yapıyordu. Özellikle 1917 yılının Ekim ayından itibaren Bolşevikler şehir dumasında üstünlüğü sağlamak için ciddi çalışmalara başladılar. Tam o sırada yapılan seçimlerinde hiçbir siyasi grup büyük başarı elde edemese de Bolşevikler diğerlerine göre daha avantajlı konuma geldiler.

Bu dönemde Müsavat Partisi'nin Bolşeviklere destek verdiği görülmektedir. Bunun nedeni Lenin'in, Ekim Devrimi sonrasında bütün milletlere kendi kaderini tayin etmeyle ilgili verdiği kararına sonsuz ümit beslenmesiydi.⁴⁷ Müsavatçılar "Vahit ve Bölünmez Rusya" şiarını savunan Eser ve Menşevikler'in iktidara gelmeleri halinde Rusya'da yaşayan azınlıkların, özellikle de Azerbaycan Türkleri'nin durumunun pek kötü olacağını düşünüyorlardı. Bu nedenle o dönemlerde milletlere kendi haklarını temin etme ve hatta Rusya'dan ayrılma sinyalini veren tek partinin Bolşevikler olduğunu gördükleri için diğerlerine oranla onlara destek veriyorlardı.⁴⁸

Bu arada savaş ve barış gibi konularda da Bolşeviklerle Müsavatçılar aynı düşüncede buluşuyorlardı. Nitekim her iki parti Rusya'nın koşulsuz şartsız I Dünya Savaşına son vermesini ve barış görüşmelerine derhal başlamasını talep ediyordu.⁴⁹ Fakat her iki partinin işbirliği taktik özellikliydi. Hatta düşmanlıkları daha derin ve gerçektir. Zira her ikisi de Kafkasya Azerbaycan'ı uğrunda şiddetli bir mücadele veriyordu. Bolşeviklerin "Tüm iktidar Sovyet'lere!" şiarı Müsavat'ın Sovyet'e girmeme nedenlerinden biriydi. M. E. Resulzade bu konuyu şöyle açıklıyordu: "*Müsavat Partisi prensip olarak iktidarın Sovyet'lere verilmesine itiraz etmiyor. Lakin Bakü Sovyet'i demokratik esaslar doğrultusunda seçilmediğine ve bu kurumda köylüler temsil olunmadığına göre Müsavat Partisi iktidarın Sovyet'e verilmesine itiraz ederek, bu kuruma katılmayı reddetmektedir.*"⁵⁰

Lakin 12-13 Aralık 1917'de Bakü Sovyet'i için yapılan seçimler Müsavat'la Bolşevikler'in ilişkisini tamamen bozdu. Seçimde Bolşeviklerin 51 oyu karşı Müsavatçılar 21 oy aldılar. Başlangıçta se-

⁴⁷ *İstoriya Azerbaydjana*, Bakü 1979, s. 134; ayrıca, *Azerbaycan Tarihi (1900-1920)*, cilt 5, Bakü 2001, s. 289.

⁴⁸ Hegani Memmedov, *Azerbaycan Milli Herekatı*, Bakü 1996, s. 151.

⁴⁹ Vahid Çıragzade, *İstiklal Yollarında*, Bakü 1992, s. 11.

⁵⁰ Hacı Hacıyev, *İstiglalın Ezablı Yolu*, Bakü 1996, s. 12.

çime keskin itiraz bildiren Müsavat Partisi daha sonra aldığı bir kararla iktidarın Bakü Sovyet'ine verilmesini onayladı.

Bu arada Bakü'de bu gelişmeler yaşanırken 15 Kasım 1917'de Tiflis'te, Bakü Sovyet'ini boykot ederek Sovyet yönetimine karşı mücadele eden her üç milletin birlikte temsil edildiği Kafkasya Ötesi Komiserliği tesis edildi. Komiserliğe Gürcü Menşevik Yevgeni Petroviç Gegeçkori başkan olarak seçildi. Milli eğitim bakanlığına Fethali Han Hoyski getirildi. Kısa zaman içinde Müsavat Partisi de komiserliğin faaliyetine katılma kararı aldı. Komiserlik içinde her millet kendi grubunu oluşturmuştu. M. E. Resulzade Azerbaycan grubunun başkanıydı.⁵¹

Kafkasya Ötesi Komiserliği, Rusya'nın yasal hükümetini oluşturacak Kurucu Meclis seçimleri yapılana kadar yönetim görevini sürdüreceğini açıklamıştı. Fakat 26-28 Kasım tarihlerinde Kafkasya Ötesi Komiserliği kendi Kurucu Meclisine seçimler yaptı. Bu seçimler sonucunda Gürcü Menşevikleri 11 sandalye, Müsavatçılar ise 10 sandalye kazandılar.

Dahası Kafkasya Ötesi Komiserliği'nin faaliyeti bir takım Avrupa devletlerinin dikkatinden kaçmıyordu. Bu devletler Kafkasya'da anti Bolşevik güçlere yardım etmek için özel bir gayret de sarf ediyorlardı. Hatta onların temsilcileri Kasım'ın 11'de Komiserliğin kuruluş toplantısına bile katılmış, ABD temsilcisi Smitt ise Washington'a gönderdiği telgrafta Kafkasya Ötesi Komiserliğini de-facto (fiilen) tanımayı ve anti Bolşevik güçlere yardım etmek için Tiflis'e 10 milyon dolar para göndermeği teklif etmişti.⁵²

Bolşevikler Ocak 1918'de toplanan Kurucu Meclisi dağıtarak Bolşevik Partisi'nin diktatörlüğünü ilan ettiler. Böylece Rusya'da parlamenter demokrasi kurulması umitleri sona ermiş oldu.⁵³ Bu gelişmeler zaten bölgede pek etkin bir güç olamayan Kafkasya Ötesi Komiserliği'nin kendini feshetmesiyle sonuçlandı. 22 Şubat 1918'de Güney Kafkasya'dan Rusya Kurucu Meclisi'ne seçilen milletvekillerinin toplantısında Kafkasya Ötesi Seym'⁵⁴ ilan edilmesi

⁵¹ Cemil Hesenli, *Azerbaycan Cumhuriyeti: Türkiye Yardımından Rusya İşgaline Kadar (1918-1920)*, Ankara 1998, s. 37.

⁵² *Azerbaycan Tarihi (1900-1920)*, cilt 5, Bakü 2001, s. 293.

⁵³ Banu İşlet Sönmez, Buşra Ersanlı, "Azerbaycan'da 20. yüzyılın başında ve 90'lı yıllarda Siyasi Gelişmeler, Azerbaycan Milli Hareketi ve Müsavat Partisi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul Ağustos-Ekim 2000, sayı 6, s. 260.

⁵⁴ Parlamento.

kararlaştırıldı. Seym'de Gürcistan Sosyal Demokratlarından 32 kişi, Azerbaycan Müsavat ve diğer bağımsızlardan 30 kişi, Ermeni Taşnaksütyun Partisi'nden ise 27 kişi temsil ediliyordu.

4. Mart Soykırımı

1918 yılının ilk günlerinden itibaren Bakü'de çok önemli gelişmeler yaşanıyordu. Ermeni asıllı Stepan Şaumyan önderliğindeki Bakü Sovyeti'nin şehir yönetimini ele geçirmesinden sonra, Ermeniler şehirde hayli güç kazanmışlardı. Özellikle şehrin ticari, finans ve kültürel hayatında mühüm rol oynamaya, petrol sanayisinde de boy göstermeğe başlamışlardı. Aynı zamanda şehir yönetiminin mühüm idari görevlerine de kendi adamlarını yerleştiriyorlardı. Bu arada Doğu Anadolu'da planlarını uygulama olanağı bulmayan Taşnaksütyun ve diğer Ermeni siyasi örgütleri Bakü'yü kendi çıkarlarının merkezine çevirmişlerdi.

Kuşkusuz Rusya'da Bolşevikler'in iktidara gelmeleri Ermenileri çok sevindirmişti. Zira yıllarca Çar Rusyası'ndan destek aldıkları gibi bu kez de yeni Sovyet Hükümeti'nden destek alacaklarını bekliyorlardı. Bekledikleri gibi de oldu. Nitekim yeni hükümet 1918 yılının Ocak ayında Doğu Anadolu'dan kaçmış "*Ermeni muhacirlerine acil yardım*" adlı büyük bir kampanya başlattı. Kampanya kapsamında Ermeniler için yaklaşık 6.2 milyon ruble para tahsis edildi.⁵⁵ Tabii bunu yaparken yeni hükümetin tek bir amacı vardı. O da ileride kendi çıkarları için Ermenileri kullanmaktı. Üstelik bu amaçlarına ulaşmak için bir yandan da Ermenilerden ibaret gönüllü birlikler kurmaya başladı.⁵⁶

Bilindiği gibi Ekim Devri'minden sonra Rusya'da Bolşevikler ve Çar taraftarları arasında kanlı bir iç savaş patlak vermişti. Sovyet Hükümeti'nin bu savaşı kazanması için Bakü petroleri hayati bir öneme sahipti. Zaten Stepan Şaumya'nın Bakü'ye gönderilmesinin temel nedeni de Bakü petrolerinin Bolşeviklerce kontrol altında tutulmasıydı. Bakü'yü elden bırakmamak için her şeyi göze alan Bolşevik yöneticiler, Bakü ve çevresine ait Hazar kıyısında birkaç bölgeyi Azerbaycan'dan ayırarak Rusya'ya bağlamayı bi-

⁵⁵ Vagif Abışov, *age*, s. 49.

⁵⁶ Vagif Arzumalı, Nazim Mustafa, "*Tarihin kara sayfaları. Deportasiya, soykırım ve kaçınıklık*", Bakü 1998, s. 69.

le düşünmüşlerdi.⁵⁷ Zaten Rus Kadet Partisi daha önceden Bakü'yü Azerbaycan'ın bir şehri gibi görmediğini açıklamıştı. "Bakü'süz Azerbaycan" düşüncesi bu dönemde Ermeni Taşnaksütyun Partisi için de uygun bir anlayıştı. Zira ilerde kurmayı düşündüğü "Büyük Ermenistan" devleti için özellikle Azerbaycan'ın Gence ve Karabağ bölgelerine hak iddia ediyordu. Dolayısıyla parçalanmış bir Azerbaycan, Ermenilerin planlarına daha çok uygun geliyordu. Fakat Bakü'de hem Bolşeviklerin, hem de Ermeni siyasi partilerinin planlarına karşı çıkan tek bir güç vardı. O da, Azerbaycan halkının gözünde büyük değere sahip olan Müsavat Partisi idi.

Daha önce de belirtildiği gibi Müsavat Partisi'nin halk arasında büyük nüfusa sahip olması aslında Taşnaksütyun Partisi'ni ve Bolşevikler'i ciddi rahatsız ediyordu. Bu nedenle Bakü Sovyeti Hükümet'i, Müslüman halkın rağbet beslediği Müsavat'ın güçlenmesine fırsat vermiyor, ona engel olmak için ise zamanı gelince Ermenileri kullanmayı planlıyordu. Bu nedenle Ermeniler tarafından Bakü'de askeri birliklerin oluşturulmasına ses çıkarmıyor, hatta onlara silahlar, askeri arabalar ve teknik araçlar bağlamında destek de veriyordu. Zaten genel olarak bakıldığında, Sovyet'in kendi silahlı birliklerinin de %70-inin Ermenilerden oluştuğu anlaşılıyordu. Velhasıl, Mart sonundaki olaylar patlak vermeden önce Sovyet'in elinde 10-12 binlik, Taşnaksütyun Partisi'nin ise 4 veya 5 binlik bir askeri gücü vardı. Üstelik sürekli Sovyet Rusyası'ndan silah temin eden bu birlikler için Stepan Şaumyan, en son 16 Mart tarihinde Stalin'e bir mektup daha yazarak 10 milyon ruble değerinde silah yardımı talep etmişti.⁵⁸

Böylece her ne kadar bazı konularda görüş ayrılıkları olsa bile, Bakü petroleri, Müsavat Partisi ve genel olarak Azerbaycan milli hareketine düşmanlık gibi konularda Bolşevikler ve Ermeniler arasında büyük bir uyum vardı. Gerçekten de 1918 başlarından itibaren şehirde asayişin temin etmekte görevli Bakü Sovyeti Hükümeti'nin güvenlik birimlerine rağmen, silahlı Ermeni birlikleri sokaklarda rahatça dolaşüyor, istedikleri gibi hareket ediyorlardı.

Böylece Bolşevik ve Ermeni Partileri arasındaki bu uyumu açıkça fark eden Azerbaycan Türkleri, Müsavat Partisi'ne daha çok sa-

⁵⁷ Solmaz Rustamova Tovhidi, "Mart 1918 god Baku. Azerbaydjanskie pogromi v dokumentax", Baku 2009, s. 19.

⁵⁸ *Bolşeviki v borbe za pobedu sotsialistiçeskoj revolyutsiy v Azerbaydjane: Dokumenti i Materiali 1917-1918*, Baku 1957, s. 318.

hip çıkmaya ve büyük bir özveriyle onu desteklemeye başladılar. Dolayısıyla 1918 başlarından itibaren Gence vilayeti tamamen Müsavat'ın eline geçti. Partinin Bakü dışındaki hızlı yükselişi rakipler tarafından da kabul ediliyordu. Örneğin, Bakü Sovyeti başkanı Stepan Şaumyana göre, Şubat Devrimi sırasında bölgenin en zayıf partilerinden biri olan Müsavat, kısa zaman dilimi içinde Kafkasya'nın en güçlü siyasi partisi haline gelmişti.⁵⁹ Bu gerçeği gören Bolşevik ve Ermeniler için tek bir ortak hedef vardı; o da Müsavat'ı bertaraf etmektir.

Aslında Müsavat Partisi de Bakü Sovyeti Hükümeti ve Ermeni silahlı unsurlarının olası tehditlerine karşı halkı savunmak için kendi silahlı birliklerini oluşturmak istiyordu, ama bu onun için pek kolay bir iş değildi. Gerçi Gence, Lenkeran ve Bakü'de ilk birliklerin oluşturulması için çalışmalara başlanılmıştı, ama büyük sıkıntılar yüzünden işler hayli yavaş ilerliyordu. Kuşkusuz bu sıkıntıların en mühüm sebeplerinden biri, Çarlık döneminde Müslümanlar'ın askere alınmaması gerçeğiydi. Zira yıllar boyu Rus ordusunda hizmet etmiş ve mühüm mevkiler edinmiş Ermenilerle kıyaslandığında, bu durum Azerbaycan Türkleri için bir handikap teşkil ediyordu. Nitekim bu konuda işin vahametini dile getiren Mehmet Emin Resulzade, kaleme aldığı "Çağdaş Azerbaycan Tarihi" eserinde şöyle diyordu:

"Çarlığın Azerbaycan Türkleri'ne indirdiği en büyük darbelerden biri onu askeri hizmetlerden muaf tutmasıydı. Fıtraten cengaver olan bu bölge Türkleri'ne bu şekilde askeri hakkı unutturmakla, Rus emperyalizmi onları zararsız bir hale getirmeği amaçlamıştır".⁶⁰

Görüldüğü gibi Azerbaycan Türkleri'nin en büyük sıkıntılarından biri olan Çarlık döneminde "askere alınmama" konusu o dönem Güney Kafkasya'daki karışıklık ortamında sadece Ermeni ve Gürcülerin işine yaramıştı.

Aralık 1917-de Kafkasya Ötesi Komiserliği devrimler sonrasında Anadolu cephesinden evlerine dönen Rus askerlerinin silahlarının alınması ve Milli Savunma birlikleri kurularak silahların bu birliklere dağıtılması gerektiğine dair bir karar verdi. Bunun üzerine Ermeni ve Gürcüler hızla yeni birlikler oluşturmaya başladılar. Böylece cepheden evlerine dönmeğe yüz tutan paraya muhtaç Rus as-

⁵⁹ Stepan Şaumyan, *İzbranniye Proizvedeniya*, T 2, Moskova 1978, s. 291.

⁶⁰ Memmed Emin Resulzade, *Çağdaş Azerbaycan Tarihi*, Bakü 1991, s. 2.

kerlerinin silahları para karşılığı satın alınarak, yeni kurulan bu birliklere dağıtıldı.

Tam bu dönemde Kafkasya Ötesi Komiserliği Tiflis-Bakü tren hattı ile evlerine dönecek Rus askerlerinin silahlarına el konulmasını planlaştırmıştı. Bundan maksat silahların Bakü Sovyeti'nin eline geçmeden, yeni oluşturulan Milli Savunma Birliklerine dağıtılmasıydı. Aslında bu karar doğrultusunda silahların bir kısmının da Azerbaycan Türklerine bırakılması gerekiyordu. Böylece 7 Ocak 1918-de cepheden dönen askerleri taşıyan tren Gence yakınlarındaki Şamhor istasyonuna varınca, durduruldu. Fakat Rus askerleri silahları gönüllü şekilde vermek istemediler. Dolayısıyla çatışma çıktı ve Rus askerleri, Azerbaycan Türkleri'nden ibaret Gönüllü milis güçleri karşısında mağlup oldular. Böylece bütün silahlarına el konulan askerler daha sonra Rusya'ya gönderildi.

Dahası Gence'deki Rus askerlerinin ve Kafkasya cephesinden Rusya'ya geri dönen başka bir birliğin de silahlarına el konuldu. Neticede 15 bin tüfek ve 20 sahra topu Müslüman Milli birliklerinin eline geçti. Bu durum Bakü Sovyeti ve Ermeni silahlı birliklerini bir hayli rahatsız etmeğe yetti. Silahlı Müslümanları kendileri için tehdit olarak gören Bolşevik ve Ermeniler bunu engellemek için fırsat kollamaya başladılar. Diğer yandan da İtilaf devletleri Kafkasya'nın Hıristiyan halkının silahlanmasına gayet ciddi bir şekilde ilgi duyuyordu. Zira İngilizler Kafkasya'da Osmanlı ordusunun ilerleyişine sadece silahlı Hıristiyan halkının engel olabileceğini düşünüyordu.⁶¹

Kuşkusuz Azerbaycan Türkleri'nin çalışmaları ve özellikle Müsavat Partisi'nin geniş halk kitleleri tarafından rağbet görmesi, "Büyük Ermenistan" hayalleri ile yaşayan Taşnak üyelerini bir hayli rahatsız ediyordu. Bu nedenle Taşnak Partisi, 1918 yılının ilk aylarından itibaren çeşitli cephelerden getirdiği 5 binlik Ermeni gücünü Müsavat Partisi'nin sosyal tabanına karşı kullanmak niyetiyle elinde tutuyordu.

Artık 1918 başlarından itibaren Bakü'de gözle görülür bir gerginlik yaşanıyordu. Özellikle Sovyet Hükümeti'nin Müslüman halka karşı davranışı, aynı zamanda Ermeni askerlerin Bakü sokaklarında keyfi hareketleri dikkat çekmeğe devam ediyordu. Bir yandan da şehrin Ermeni nüfusu durmadan silahlandırılıyordu. Örneğin, Mart olaylarından kısa bir süre önce Bakü bolşeviki Avakyan

⁶¹ *Azerbaycan Tarihi*, cilt 5, Bakü 2008, s. 325.

adlı bir ermeni, şehirde yaşayan tüm Ermenilere silah dağıtmıştı. Üstelik bütün bunları şehir yönetiminin gözleri önünde yapmış, fakat Bakü'yü Azerbaycan Türkleri'nden temizlemeği kafasına koymuş yönetim olan bitenler karşısında hiç sesini çıkarmamıştı. Bu arada yönetimin cesaret verici "sessizliği" Ermeni subay ve askerlerinin keyfi hareketlerine de olanak veriyordu. Zira Bakü sokaklarında serbestçe silahlarıyla gezip dolaşan Ermeni askerleri, zaman zaman Müslüman Türk halkı aleyhine birtakım taşkınlıklar yaparak ortamı biraz daha geriyordardı.

Bu durum Azerbaycan Türkleri'ni hayli tedirgin ediyordu. Sadece bir kıvılcım, biriken öfkenin patlamasına neden olacaktı. Bu da oldu. Zira Mart'ın sonlarına doğru Azerbaycan'ın Lenkeran bölgesinde yerleşmiş Müslüman alayının komutanı General Esat bey Talışinski⁶² önderliğindeki 48 askerin, Azerbaycan zenginlerinden Hacı Zeynalabdin Tagiyev'in Lenkeran'da ölen oğlu Mehmet Tağiyev'i defnetmek için Evelina adlı gemiyle Bakü'ye gelmesi ile bir dizi olaylar meydana geldi. Daha önce Rus -Japon savaşı sırasında Port-Artur savunmasına katılarak büyük kahramanlıklar sergilemiş bir generalin birkaç saat içinde Bakü Sovyet'i tarafından hapsedilmesi, Müslüman halkı epey öfkelenirdi. Halbuki defn bittikten sonra askerler yeniden gemiyle Lenkerana dönmeyi düşünüyorlardı. Fakat nasıl olduysa kısa bir sürede tüm şehirde, bu Müslüman askerlerin Muğan bölgesinde Rus Malokan köylerini dağıtacaklarına dair söylentiler dolaşmaya başladı.

Generalin hapsi üzerine Müslüman halk, mescitlere toplanarak izinsiz gösteriler düzenledi. Gösteriler sırasında Sovyet'e karşı silahlı isyan çağruları yapıldı. Aslında general Talışinski'nin serbest bırakılması bu kitlesel heyecanı dindirecekti. Böylece artan gerginliği dikkate alan Bakü Sovyet'i başkanı Şaumyan, general ve maiyetini "Evelina" adlı gemiye binerek Lenkeran'a gitmesi şartıyla serbest bıraktı. Lakin hükümet, Lenkeran'a gitmek üzere gemide bulunan Müslüman tümeninin isyan edeceği haberini alınca bir anda kararını değiştirerek gemiyi kuşattı ve silahlara el koydu. Bu olay

⁶² Halil Bey Talışinski (1859-?). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin generali olan Talışinski Çar ordusunda hizmet etti, 1. Dünya Savaşı'na katıldı. Üstün hizmetlerine göre generallik rütbesine kadar yükseldi. Aralık 1917'de Müslüman tümeni 1. topçu birliğinin komutanlığına getirildi. 24 Şubat 1918'de yanındaki birkaç subayla Bakü'ye gelince Bakü Sovyeti tarafından hapsedildi. Bu olay halk tarafından şiddetle protesto edilince serbest bırakıldı. Daha sonralar Bakü'de durumun gerginleşmesi sonucu şehri terk etti. Bkz: Semistan Nezirli, *Cumhuriyet Generalları*, Bakü, 1995.

Bakü halkının keskin itirazlarına neden oldu. Yeniden mescitlere toplanan halk silahların geri verilmesini talep etti. Ertesi gün Azerbaycanlı temsilciler silahların geri verilmesini Sovyet'ten talep ettiler. Bu konuda Müsavat Partisi başkanı Resulzade'nin Stepan Şaumyanla bir görüşmesi de oldu. Görüşmede silahların Hümmet Partisi vasıtasıyla geri verilmesi karara bağlandı. Bolşevik önderlerinden Çaparidze halkın isteğine olumlu yanıt verileceğini söyledi. Fakat bu sırada Bakü sokaklarında silahlı çatışmalar yaşanmaya başladı.

30 Mart akşamına doğru Bakü sokaklarında barikatlar kuruldu, siperler kazıldı. Daha çatışmalar başlamadan önce tarafsızlıklarını ilan etmiş Ermeni Taşnaksütyun Partisi ve Ermeni Milli Şurası, bir anda karar değiştirerek Bakü Sovyet'inin yanında yer aldıklarını açıkladılar.⁶³ Akabinde ise Bakü Menşevikleri ve Eserler de Sovyet'e destek vereceklerini bildirdiler.⁶⁴

Kuşkusuz silahların susması için müzakereler de devam ediyordu. Özellikle Azerbaycan aydınlarından Neriman Nerimanov bu konuda Stepan Şaumyanla bir görüşme yaptı.⁶⁵ Fakat Bakü Sovyeti Hükümeti silahların askerlere geri verilmesine bir türlü yanaşmadı. Zira Müsavat Partisi'nin halk arasında büyük bir nüfuza sahip olduğunun farkındaydı. Bu nedenle baş veren olayları Müsavatın üstüne yıkmak için durmadan propaganda yürütüyordu. Hatta ayın 31'de Müslümanlara bir ultimatom vererek Sovyet'in Bakü'de tartışmasız iktidarının kabul edilmesini Müslümanlardan talep etti. Aksi halde tüm sorumluluğun Müsavat Partisine ait olacağını vurguladı. Gerçi Müsavat Partisi sırf şehirdeki çatışmaların durması için bu ultimatomu kabul ettiğini açıkladı ama çatışmalar hızla yayılmaya devam etti.

Bu sırada Hazar Denizi'nde bulunan Çarlık döneminden kalma savaş gemileri Bakü'nün Müslümanlar yaşayan mahallelerini, mescitlerini ve binalarını top ateşine tuttular. Saldırılarda askeri uçaklardan da istifade eden Bolşevik ve Taşnaklar, özellikle Bakü'nün tarihi yapılarıyla zengin İçerişehir adlı bölgesini de hedef aldılar. Üstelik İçerişehir saldırısını Ermeni Mikoyan yürüttü.⁶⁶

⁶³ İsmayıl Memmedov, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü 2005, s. 341.

⁶⁴ Hacı Hacıyev, *age*, s. 14.

⁶⁵ Prof. Dr. Boran Aziz, "*Mart Faciasından Hocalıya Azerbaycanda Ermenilerin Türk soykırımı*", Türkiye Türkçesine aktaran Sebahattin Şimşir, İstanbul 2013, s. 45.

⁶⁶ Aydın Balayev, *Fevralskaya Revolyutsiya i Natsionalniye Okraynı: Martovskiy sobitiya 1918 goda v Azerbaydjane*, Moskova 2008, s. 18.

Çatışmaların devam ettiği sürede Müslümanlar çatışmaları durdurmak için birtakım girişimlerde bulunsalar da bir şey elde edemediler. 31 Mart günü Bakü Sovyeti'nin kararıyla "İhtilali Savunma Komitesi" adlı bir kurum tesis edildi. Maksat Bakü'yü Azerbaycan Türkleri'nden korumaktı. Kuruma Bolşevikler, Eserler ve Taşnaksütyun Partisi'nden üyeler seçildi. Fakat Neriman Nerimanov da dahil, Azerbaycan Bolşevikleri'nden yine hiç kimse kuruma davet edilmedi.

1 Nisan'da yeni kurumun askeri birliği top, tüfek ve uçaklarla topyekun saldırıya geçti. *Kaspi* matbaası ve *Açık Söz* gazetesi merkezi ile *İsmailiyye* gibi tarihi binalar yakıldı, Taze Pir camisi tahrip edildi. 2 Nisan'a kadar süren şiddetli çatışmalar sonucu resmi açıklamalara göre 10-12 bin arası Müslüman Bakü sakini katledildi.⁶⁷

Böylece 3 Nisan tarihine kadar Bakü'de vahşet olayları devam etti. Neticede binlerce şehir sakini yaşamını yitirdi. Müslümanların yaşadıkları mahalleler ateşe verildi, evler ve dükkanlar yakılarak yağmalandı. Çatışmalar sırasında özellikle Müslüman kadın ve kızlar tecavüze uğradı.

Mart olaylarından sonra Azerbaycan Hükümeti tarafından kurulmuş Tahkikat Komisyonu'nun belgelerine göre meydana gelen olaylar sırasında Bakü sokaklarında öldürülen birçok müslümanın cesetleri bulunamadı. Zira Ermeniler iz kaybettirmek için cesetlerin çoğunu denizlere ve kuyulara atmışlardı.⁶⁸

Yaklaşık 5 gün devam eden olayların ardından tepkiler de yükselmeye başladı. Tepkilere bakınca olayın gerçekten ne denli büyük kayıplara yol açtığı anlaşılmaktadır. Kaynaklara göre Azerbaycan Türkleri daha büyük kayıplar vermişlerdi. Örneğin, Hazar Denizindeki Nikolay Bunyatov adlı geminin kaptan yardımcısı K. E. Ahundovun anlattıklarına göre o günler sadece Volkan limanına 6748 müslüman cesedi getirilmişti.⁶⁹

Bakü'de Müslümanların katliama uğradıklarını Azerbaycan bolşevikleri de itiraf ediyorlardı. Dönemin olaylarına tanık olmuş Bolşevik Sultan Mecit Efendiyev o günleri şöyle anımsıyordu:

⁶⁷ "Mart Soygırımı", *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, cilt 2, Bakü 2005, s. 180.

⁶⁸ *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin oluşumu*, Mehmet Rıhtım ve Mehman Süleymanov editörlüğünde, Erzurum 2012, s. 85.

⁶⁹ Prof. Dr. Boran Aziz, *age*, s. 48.

*“Taşnaklar yalnız Müsavatçıları değil, aynı zamanda bütün Müslümanları öldürüyorlardı... Olaylar öyle bir hale gelmişti ki, Sovyet Hükümeti'nin liderleri olan Şaumyan ve Çaparidze bile Taşnakların elinde tutsak kalmıştı.”*⁷⁰

Bolşevik olmasına rağmen bu olaylara itiraz eden ve itirazını Şaumyana mektup yazarak bildiren Neriman Nerimanov da Müslümanların açıkça saldırıya uğradıklarını ifade ediyordu. Olayların sorumlusu olarak Bakü Sovyeti Hükümeti'ni de eleştiren Nerimanov:

*“Bu olaylar Sovyet Hükümeti adına kara bir leke olmuştur. Eğer kısa bir sürede bu lekeyi temizlemez ve olayı tüm yönleriyle araştırmazsanız, Bolşevik felsefesi ve Sovyet Hükümeti burada ayakta duramaz, dayanamaz.”*⁷¹ diyerek tepkisini ortaya koymaya çalışmıştı. Kuşkusuz yaşanan olaylar büyük olduğundan ve yaşanmaması için daha önceden bizzat arabuluculuk yapmaya çalışan Nerimanov'un da hayal kırıklığına yaşadığı bu satırlardan anlaşılmaktadır.

Özellikle dönemin basını da Bakü olayları hakkında ilginç bilgiler veriyordu. Menşevik gazetesi *Naş Golos*, şehirdeki durumla ilgili şunları yazıyordu:

*“Her yan hakarete uğramış cesetlerle doluydu. Taze Pir mescidi yanında durum daha da vahimdi. Zaten mescit birkaç günden beri atılan top mermilerinden zarar görmüştü. Bu düşmanlığı unutturmak, bu nefreti dindirmek için çok fazla uğraşmak, çalışmak gerekecekti.”*⁷²

Müsavat Partisi başkanı Mehmet Emin Resulzade ise 1918 Mart olaylarını etnik bir çatışma olarak tanımlıyordu. Olayın birinci yıldönümünde *İstiklal* gazetesinde kaleme aldığı makalesinde olayla ilgili şunları kaydediyordu: *“Şaumyan'ların Bakü'de yaptıkları, Petrograd ve Moskova'da yapılanlardan çok uzaktı. Rusya'da sınıfsal bir çatışma, Bakü'de ise sınıfsal çatışma denilerek milli katiller icra edildi. Taşnaklar intikam aldılar. Mart'ın 18'i Bakü Müslümanları'nın başı üzerinde patlayan toplar, özerklik ve bağımsızlık özlemiyle yaşayan Azerbaycan Türk düşüncesini mahvetmek içindi.”*⁷³

Şüphesiz Sovyet Hükümeti başkanı Şaumyan ilk önce olayı basit bir etnik çatışma gibi göstermeğe çalışmıştı. Nitekim 24 Ma-

⁷⁰ Aydın Balayev, *age*, Bakü 1990, s. 17.

⁷¹ *Hümmet gazetesi*, sayı 37, Bakü 1918.

⁷² *Azerbaycan Tarihi*, cilt 5, Bakü 2008, s. 330.

⁷³ Hegani Memmedov, *age*, s. 165-166.

yıs 1918’de Rusya Halk Komiserleri Sovyet’ine yazdığı mektupta, Sovyet’in elindeki 6 binlik silahlı birliğin yanı sıra 3-4 binlik Ermeni silahlı gücünün de kendilerine yardımcı olduğunu, bu nedenle çatışmaların etnik çatışmaya dönüştüğünü yazmıştı.⁷⁴ Fakat daha sonraki değerlendirmelerinde Sovyet Hükümeti’nin gerçek niyetini zikretmişti.

*“Biz bütün cephe boyu saldırıya geçmiştik. Zaten o sırada 6 binlik bir kuvvet vardı elimizde... Taşnak Partisi’nin de 3 ya da 4 binlik silahlı adamları vardı ki, onlar da bizim emrimiz altındaydı. Ermeni silahlılarının karışması sonucu olay, iç savaştan ziyade milli çatışmaya dönüştü. Bundan kurtulmak mümkün değildi. Hatta biz kasıtlı olarak bunu yapıyorduk. Çünkü eğer onlar Bakü’yü alsalardı, o zaman şehir Azerbaycan’ın başkenti ilan edilecekti”.*⁷⁵

Görüldüğü gibi Bolşevik ve Ermeniler petrol zengini şehrin Azerbaycan Türkleri’nin eline geçmesini istemiyor, böyle bir konuda derin endişe duyuyorlardı. Bu nedenle Mart olaylarını Müslüman halkı korkutmak, Müsavat Partisi’nin halk nezdindeki etkisini azaltmak ve bölgenin Sovyet Rusya’sı nezaretinde kalmasını sağlamak için gerçekleştirmişlerdir.

Mart olaylarından sonra özellikle Ermenilerin tutumları, olaylar sırasındaki katkılarını inkar etmekteki faaliyetleri dikkat çekiyordu. Üstelik aslında kendilerinin saldırıya uğradıklarını anlatma gayretine düşerek gerçekleri çarpıtmaya çalışıyorlardı. Hatta meydana gelen olaylardan bir yıl sonra bunu *“Bolşevikler ve Müslümanlar arasında yaşanmış sıradan bir olay”* gibi açıklamaya çalışmışlardı. Halbuki Azerbaycan Türkleri’ne saldıran komutanlarla, Kızıl Ordu birliklerindeki askerlerin çoğunun Ermenilerden ibaret olması bilinen bir gerçektir. Bolşeviklerle birlikte yaptıkları vahşeti, Bolşevik ve Müslümanlar arasında baş vermiş *“sıradan”* bir olay gibi yansıtmakla sorumluluktan kaçmak isteyen Ermeniler, olaylardaki iştiraklerini 1919 yılının sonlarına doğru Bakü’ye gelen Amerika orduları komutanı General Harbord’a sundukları bir belgeyle de inkar etmeğe kalkışmışlardı. Bakü Ermeni piskoposu Bagrat tarafından sunulan söz konusu belgeye göre, güya olaylar sırasında 300 Erme-

⁷⁴ İsrail İsmayilov, “Bakü Kommunasının Sügutu”, *Halk* gazetesi, Bakü 16 Ocak 1993.

⁷⁵ Aydın Balayev, *age*, s. 16.

ni ve Rus ile, 700 müslüman, yani toplam 1000 kişinin öldüğü iddia edilmiş, böylece büyük kayıplar saklanmaya çalışılmıştır.⁷⁶

Bakü'de meydana gelen olaylar 1918 yılının Nisan ayından itibaren Azerbaycan'ın diğer bölgelerine de sıçramıştı. Nitekim Karabağ, Şamahı, Guba, Lenkeran'da da Bolşevik ve Ermeni çeteleri Müslüman halka karşı acımasızca davranmış, kadın, çocuk, yaşlı demeden binlerce müslümanı katletmişlerdir.⁷⁷ Ermeni komutan Lalayın başkanlığındaki Taşnak orduları Şamahı vilayetinde 72 köyü yakmış, büyük bir vahşet uygulamışlardı. Nisan başlarında ise diğer bir Ermeni komutan Hamazasp önderliğindeki birlikler Guba vilayetine girerek 122 köyü haritadan silmiş, toplu katliamlar yapmışlardı.⁷⁸

5. Sonuç

Rusya, 20-ci yüzyıl başında Japonya'dan aldığı yenilgiye rağmen, I. Dünya Savaşı'na kesin zafer parolasıyla girmişti. Fakat uzun yıllar boyunca biriken sorunların patlak vermesi sonucu tüm ülkede meydana gelen olaylar ve Çar Nikola'nın devrilmesi, dışarıda olduğu gibi içeride de birtakım olumsuzluklara neden olmuştu. Özellikle ülke içinde meydana gelen olaylar Rusya için savaşın seyrini etkilemiş, Ekim 1917'de iktidara gelen Bolşevikler savaştan çekildiklerini açıklamışlardı. Kuşkusuz bu adımı atmaktaki maksatları ülke içindeki iktidarlarını pekiştirmek, kendileri için tehdit olarak gördükleri unsurları ortadan kaldırmaktı.

Rusya'nın içinde bulunduğu sıkıntılar, Kafkasya'yı da etkilemiş, özellikle petrolle zengin Bakü'yü kaybetmek istemeyen Sovyet Rusya'sı şehrin kendine bağlı kalması için birtakım icraatlar yapmıştır. Bu icraatlardan en önemlisi, başında Ermeni asıllı Stepan Şaumyan'ın bulunduğu bir hükümetin Bakü'de yönetime geçmesi idi. Bunun için bütün varlığıyla çalışan Bolşevik hükümeti, bir yandan da savaş ve ihtilallerin neden olduğu bir ortamda, Azerbaycan bağımsızlığını arzulayan Müsavat Partisi ve Müslüman halkını cezalandırmak istemiş, üstelik Ermeni örgütleriyle birlikte büyük katliamlar yapmışlardı. Bu katliamları yaparken esas istekleri Azerbay-

⁷⁶ *Azerbaycan Tarihi*, s. 332.

⁷⁷ "Mart Soykırımı", *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, cilt 2, Bakü 2005, s. 174-177.

⁷⁸ Hegani Memmedov, *age*, s. 165.

can halkının bağımsızlık arzusunu boğmaktı. Fakat Mart sonlarından Nisan başlarına kadar önce Bakü’de, ardından Azerbaycan’ın diğer bölgelerinde Müslüman halka karşı yaptıkları saldırılara rağmen isteklerine kavuşamamış, nitekim olaylardan birkaç ay sonra yani 28 Mayıs 1918’de Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmişti.

Genel olarak bakıldığında Bakü Sovyeti ile Ermeni çetelerinin Bakü ve Azerbaycan’ın diğer bölgelerinde yaptığı katliamlar Azerbaycan Türkleri’ni daha da birleştirmiş, özellikle Kafkasya Ötesi Meclisi bünyesindeki Azerbaycanlı delegelere Güney Kafkasya’nın diğer halkları ile ortak siyasette buluşulamayacağı gerçeğini göstermiştir. Bu nedenle dönemin Azerbaycan aydınları artık tek bir kararda ve ortak bir hedefte, bağımsızlık ilanı yapmakta birleşmişlerdi.

KAYNAKÇA

1. Alexandr Bennigsen, Lemercier C.Quelquejay, *Stepte Ezan Sesleri*, çev: Nezh Uzel, İstanbul 1997, İrfan Yayınevi.
2. "Aprel Tezisləri", *Azərbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, c. 1, Bakü 1976, Azərbaycan Sovyet Ensiklopediyası Yayınları.
3. Aron Şmulyeviç Milman, *Politiçeskiy Stroy Azerbaydjana v XIX-naçale XX vekov*, Bakü 1966, Azərneşr Yayınları.
4. Aydın Balayev, *Fevralskaya Revolyutsiya i Natsionalniye Okrayni: Martovskiye sobitiya 1918 goda v Azerbaydjane*, Moskova 2008, İzdatelstvo Filinta.
5. Aydın Balayev, *Azerbaydjanskoye Natsionalno-Demokratiçeskoye Dvijenie*, Bakü 1998, Elm Neşriyyatı.
6. *Azərbaycan Tarihi (1900-1920)*, cilt 5, Bakü 2001, Elm Neşriyyatı.
7. Banu İşlet Sönmez, Buşra Ersanlı, "Azərbaycan'da 20. yüzylın başında ve 90'lı yıllarda Siyasi Gelişmeler, Azərbaycan Milli Hareketi ve Müsavat Partisi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul Ağustos-Ekim 2000.
8. *Bolşeviki v Borbe Za Pobedu Sosialistiçeskoj Revolyutsiy v Azerbaydjane: Dokumentı İ Materialı 1917-1918;* Bakü 1957, Azərneşr Yayınları.
9. Boran Aziz, "Mart Faciasından Hocalıya Azərbaycanda Ermenilerin Türk soykırımı", Türkiye Türkçesine aktaran Sebahattin Şimşir, İstanbul 2013, İQ Kültür Sanat Yayıncılık.
10. Cemil Heslenli, *Azərbaycan Cumhuriyeti: Türkiye Yardımından Rusya İşgaline Kadar (1918-1920)*, Ankara 1998, Azərbaycan Kültür Derneği Yayınları.
11. Dilare Seyitzade, *Azərbaycan 20.ci Asrın Evvellerinde*, Bakü 1998, Ulduz Poligraphy Service.
12. Edward Hallet Carr, *Bolşevik Devrimi 1*, çev: Orhan Suda, İstanbul 1989, Metis Yayınları.
13. George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, İstanbul 2009, Selenge Yayınları.
14. Gorky, Molotov, Voroşilov, Kirov, Jdanov, *1917 Sovyet Devrimi*, çev: Alaattin Bilgi, c. 1, İstanbul 2004, Evrensel Basım.
15. Gosudarstvenniy Arhiv Rossiyskoj Federatsiy, Fond 1780, Opi 1, Delo 15, List 27

16. Gosudarstvennoy Arhiv Rossiyskiy Federatsiy, Fond 601, Opir 1, Delo 265, List 66-67.
17. Hacı Hacıyev, *İstiglalın Ezablı Yolu*, Bakü 1996, Nicat Yayınları.
18. Hegani Memmedov, *Azerbaycan Milli Herekatı*, Bakü 1996.
19. Hugh Seton Watson, *The Decline of Imperial Russia 1855-1914*, New York 1962, Frederick A. Praeger Yayınları.
20. *Hümmet gazetesi*, sayı 37, Bakü 1918.
21. İlya Boriseviç Berhin, *İstoriya SSSR (1917-1978)*, Moskova 1979, Vıssaya Şkola.
22. İsmayıl Memmedov, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü 2005, Adiloğlu Yayınevi.
23. İsrail İsmayilov, "Bakü Kommunasının Sügutu", *Halk gazetesi*, Bakü 16 Ocak 1993.
24. *İstoriya Azerbaydjana*, Baku 1979, Elm Neşriyyatı.
25. Jeffrey Hosking, *İstoriya Sovetskogo Soyuzu*, Smolensk 2000, İzdatelstvo Rusiç.
26. *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin oluşumu*, Mehmet Rihtım ve Mehman Süleymanov editörlüğünde, Erzurum 2012, Atatürk Üniversitesi Yayınları.
27. *Kaspi gazetesi*, Bakı 3 Eylül 1917.
28. "Kerenski", *Bolşaya Sovetskaya Ensklopediya*, t. 20, Moskova 1953, Gosudarstvennoye Nauçnoye İzdatelstvo
29. "Kornilov", *Bolşaya Sovetskaya Ensklopediya*, cilt 23, Moskova 1953, Gosudarstvennoye Nauçnoye İzdatelstvo.
30. Lev Troçki, *Rus Devriminin Tarihi*, c. 2, İstanbul 1998, Yazın Yayınları.
31. "Lvov", *Bolşaya Sovetskaya Ensklopediya*, t. 25, Moskova 1954, Gosudarstvennoye Nauçnoye İzdatelstvo.
32. "Mart Soygırımı", *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, cilt 2, Bakü 2005, Lider Neşriyyatı.
33. Mehman Süleymanov, *Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan*, Bakü 1999, Herbi Neşriyyatı.
34. Mehmet Şerifzade, *Azerbaycan ve İnkilabı*, İstanbul 1921, Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
35. Memmed Emin Resulzade, *Çağdaş Azerbaycan Tarihi*, Bakü 1991, Gençlik Yayınları.

36. Mirza Bala Mehmetzade, *Milli Azerbaycan Hareketi*, Ankara 1991, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.
37. Mövsüm Eliyev, "Memmed Emin Resulzade", *Odlar Yurdu*, N: 17, Bakü Eylül 1988.
38. Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1907)*, Ankara 1999, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
39. Nesiman Yagublu, *Memmed Emin Resulzade*, Bakü 1991, Ay Ul-duz Neşriyyatı.
40. Pierre Lorrain, *Romanovlar: Bir hanedanın sonu*, çev: Nihal Önal, İstanbul 2000, Doğan Kitap.
41. Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sosialno- Politiceskoy İstoriy, Fond 2, Opıs 1, Delo 4634, List 1.
42. Şemistan Nezirli, *Cumhuriyet Generalları*, Bakü, 1995, Herbi Neşriyyat.
43. Sentralniy Gosudarstvenniy Arhiv Sankt-Peterburga, Fond 1000, Opıt 1, Delo 98, List 1-3.
44. Settar Allahverdiyev, *Azerbaycan Tarihi*, Bakü 2005, Muallim Ya-yınları.
45. Solmaz Rustamova Tovhidi, "Mart 1918 god Baku. Azerbaydjans-kie pogromi v dokumentax", Bakü 2009, İndigo Press.
46. Stepan Şaumyan, *İzbranniye Proizvedeniya*, T 2, Moskova 1978, İzdatelstvo Politizdat.
47. Teyub Nasirov, *Borba za Vlast V Azerbaydjane (1917-1920)*, Ba-ku 1993, İzdatelstvo Azerbaydjan.
48. Tofig Mustafazade, *Umumi Tarih*, c. 3, Bakü 1997, Elm Yayınları.
49. Vagif Abışov, "1918-ci il Mart-Aprel (Nisan) soykırımı", *Halk ga-zetesi*, 2 Nisan 2004.
50. Vagif Abışov, *Azerbaycanlıların Soykırımı (1917-1918)*, Bakü 2007, Nurlan Yayınları.
51. Vagif Arzumanlı, Veli Hebiboğlu, Kamil Muhtarov, *1918-ci il kır-gınları*, Bakü 1995, Öyretmen Neşriyyatı.
52. Vagif Arzumanlı, Nazim Mustafa, "Tarihin kara sayfaları. Depor-tasiya, soykırım ve kaçkınlık", Bakü 1998, Kartal Yayınları.
53. Vahid Çıragzade, *İstiklal Yollarında*, Bakü 1992, Azernesç.
54. Vladimir İlyiç Lenin, *Seçilmiş Eserleri*, cilt 2, Bakü 1964, Azer-baycan Devlet Neşriyyatı.

